IJTIMOIY ONGNI O‘ZGARTIRISHDA MA’RIFAT, QONUNCHILIK VA MEDIA TA’SIRI

Raximjonova Odinaxon Qudratullo qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlarni o’qitish metodikasi (huquq ta’limi) 2-kurs magistranti
Andijon davlat Pedagogika instituti, Andijon, O’zbekiston
E-mail: abdulazizovaoydin8@gmail.com
Tel: +998937848182
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20399756

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy ongni o‘zgartirishda ma’rifat, qonunchilik va medianing o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta’lim, huquqiy madaniyat va ommaviy axborot vositalarining jamiyat tafakkuriga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, mediasavodxonlik va axborot erkinligining zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar. ijtimoiy ong, ma’rifat, qonunchilik, media, axborot erkinligi, mediasavodxonlik, huquqiy madaniyat, jamoatchilik fikri, ta’lim, axborot jamiyati.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ijtimoiy ongni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyat taraqqiyotida ma’rifat, qonunchilik va media muhim o‘rin tutadi. Ma’rifat inson tafakkurini rivojlantirsa, qonunchilik huquqiy madaniyatni shakllantiradi, media esa jamoatchilik fikriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ushbu omillarning ijtimoiy ongni o‘zgartirishdagi o‘rni va ta’sirini o‘rganish muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolada foydalanilgan manbalar ijtimoiy ongni o‘zgartirishda ma’rifat, qonunchilik va media muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Forobiy ilm va axloqni fozil jamiyat asosi sifatida izohlaydi [1]. Mirziyoyev ma’naviyat, ta’lim va ochiqlikni yangi jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘laydi [2]. Konstitutsiya hamda axborotga oid qonunlar fuqarolarning huquqiy ongi va axborot erkinligini ta’minlaydi [3; 4; 9]. Habermas, McLuhan va Castells media hamda jamoatchilik fikrining ijtimoiy ongga kuchli ta’sirini asoslaydi [5; 6; 7]. UNESCO mediasavodxonlikni tanqidiy fikrlash mezoni sifatida baholaydi [8]. Dewey ta’limni faol fuqarolik ongini shakllantiruvchi vosita deb ko‘rsatadi [10]. Xudoyorov va Ro‘ziboyev esa ilmiy xolislik ijtimoiy ongni to‘g‘ri shakllantirishda muhimligini ta’kidlaydi [11].

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Ma’rifat, qonunchilik va medianing ijtimoiy ongga ta’siri ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda zamonaviy media manbalari asosida o‘rganildi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning qarashlari qiyosiy tahlil qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida ma’rifat, qonunchilik va media ijtimoiy ongni shakllantirishning asosiy omillari ekani aniqlandi. Ta’lim va ma’rifat fuqarolarning dunyoqarashi hamda huquqiy madaniyatini rivojlantirishi, media esa jamoatchilik fikriga kuchli ta’sir ko‘rsatishi kuzatildi. Shuningdek, axborot erkinligi va mediasavodxonlik jamiyat taraqqiyotining muhim sharti ekanligi belgilandi.

Muhokama. Globallashuv va raqamli kommunikatsiyalar kuchaygan XXI asrda ijtimoiy ongni shakllantirish va o‘zgartirish masalasi davlat siyosati, fuqarolik jamiyati hamda ilmiy tadqiqotlarning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Jamiyat taraqqiyoti ko‘p jihatdan insonlarning dunyoqarashi, huquqiy madaniyati, axborotni qabul qilish usuli va ma’naviy qadriyatlariga bog‘liqdir. Shu bois ma’rifat, qonunchilik va media tizimi ijtimoiy ongni transformatsiya qiluvchi asosiy institutlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, yangi media texnologiyalari va raqamli platformalarning keng tarqalishi inson tafakkuriga ta’sir etish mexanizmlarini yanada murakkablashtirdi.

Ijtimoiy ong jamiyatning siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy va estetik qarashlari yig‘indisidan iborat bo‘lib, u tarixiy jarayonlar ta’sirida shakllanadi. Ijtimoiy ongni o‘zgartirishning eng samarali vositalaridan biri ma’rifatdir. Ma’rifat inson tafakkurini boyitadi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiradi. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyat

taraqqiyoti ilm va ma’rifat bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlab, jaholat ijtimoiy inqirozga olib kelishini qayd etgan [1, b. 84]. Shu jihatdan ma’rifat jamiyatning intellektual va ma’naviy rivojlanishida strategik omil hisoblanadi.

Zamonaviy davlatlarda ma’rifat siyosati faqat ta’lim tizimi bilan cheklanmaydi. U ommaviy axborot vositalari, internet platformalari, madaniy loyihalar va fuqarolik tashabbuslari orqali ham amalga oshiriladi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda “Ma’naviyat va ma’rifat” tizimining takomillashtirilishi, yoshlar ma’naviy immunitetini mustahkamlashga qaratilgan dasturlar ham aynan ijtimoiy ongni ijobiy tomonga yo‘naltirishga xizmat qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev “jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir” deb ta’kidlagani bejiz emas [2, b. 17]. Ushbu yondashuv ma’rifatning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini ochib beradi.

Ijtimoiy ong transformatsiyasida qonunchilikning roli ham alohida ahamiyatga ega. Huquqiy normalar fuqarolarning xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini tartibga soladi. Huquqiy madaniyatning oshishi jamiyatda qonunga hurmat, adolat va fuqarolik mas’uliyatining shakllanishiga olib keladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlari, so‘z erkinligi va axborot olish huquqi kafolatlangani fuqarolik ongining rivojlanishi uchun muhim asos yaratadi [3, b. 8]. Ayniqsa, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonun media erkinligi va jurnalistik faoliyatni qo‘llab-quvvatlash orqali ochiq jamiyat shakllanishiga xizmat qilmoqda [4, b. 3].

Huquqiy davlat qurish jarayonida qonunchilik faqat jazolovchi mexanizm emas, balki tarbiyaviy va ma’rifiy vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi. Chunki qonunlar jamiyatda qanday qadriyatlar ustuvor ekanini belgilaydi. Masalan, korrupsiyaga qarshi kurash, gender tengligi, bolalar huquqlari yoki ekologik madaniyatga oid qonunlarning qabul qilinishi fuqarolar ongida yangi ijtimoiy qadriyatlarni shakllantiradi. Yevropalik faylasuf Yurgen Habermas demokratik jamiyatning rivojlanishi kommunikativ ong va huquqiy madaniyat bilan bog‘liq ekanini ta’kidlagan [5, b. 112]. Demak, qonunchilik fuqarolarning ongida mas’uliyat va ijtimoiy adolat tushunchalarini mustahkamlash vositasi hisoblanadi.

Media esa zamonaviy davrda ijtimoiy ongni eng tez va keng miqyosda o‘zgartiruvchi kuchga aylandi. Marshall Maklyuen “media – bu xabarning o‘zidir” degan mashhur konsepsiyasida kommunikatsiya vositalari inson tafakkuriga mazmundan ham kuchliroq ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi [6, b. 21]. Bugungi kunda televideniye, internet nashrlari, ijtimoiy tarmoqlar va blogosfera jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim vositaga aylangan. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi axborot tarqatish tezligini keskin oshirdi. Natijada jamiyat ongini boshqarish imkoniyatlari ham kengaydi.

Media ijobiy ma’noda ma’rifat va axborot tarqatish vositasi bo‘lishi mumkin. Masalan, ilmiy-ma’rifiy dasturlar, huquqiy ko‘rsatuvlar, ijtimoiy roliklar va milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi loyihalar jamiyatning ma’naviy rivojiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, media manipulyatsiya va dezinformatsiya vositasiga ham aylanishi mumkin. Ayniqsa, feyk axborotlar, propagandistik kontent va virtual zo‘ravonlik yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Manuel Kastels axborot jamiyatida hokimiyatning asosiy manbai axborot oqimlarini boshqarish ekanini qayd etadi [7, b. 54]. Demak, media nafaqat axborot uzatadi, balki jamiyat tafakkurini yo‘naltiradi.

Raqamli media makonida mediasavodxonlik masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mediasavodxonlik insonning axborotni tanqidiy tahlil qilish, manipulyatsiyani aniqlash va ishonchli manbalarni farqlash ko‘nikmasidir. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan Media and Information Literacy konsepsiyasida mediasavodxonlik demokratik jamiyatning muhim elementi sifatida baholanadi [8, b. 27]. O‘zbekistonda ham mediasavodxonlikni oshirish bo‘yicha turli tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon fuqarolarning axborot madaniyatini oshirish va ijtimoiy ongni sog‘lom shakllantirish uchun muhimdir.

Ijtimoiy ongning o‘zgarishida internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri ayniqsa kuchli bo‘lmoqda. Bugungi yoshlar axborotning asosiy qismini Telegram, YouTube, Instagram va TikTok kabi platformalar orqali qabul qilmoqda. Natijada an’anaviy media bilan bir qatorda “yangi media” tushunchasi shakllandi. Yangi media foydalanuvchiga nafaqat axborot olish, balki uni yaratish va tarqatish imkonini ham beradi. Bu esa jamoatchilik fikrining demokratlashuviga olib kelmoqda. Shu bilan birga, algoritmlar asosida ishlovchi platformalar insonlarning qiziqishlari va qarashlarini boshqarish imkoniyatiga ega. Natijada “axborot pufagi” fenomeni yuzaga keladi, ya’ni inson faqat o‘z qarashlariga mos axborot bilan o‘ralib qoladi [7, b. 61].

Media va qonunchilikning o‘zaro aloqasi ham ijtimoiy ongni shakllantirishda muhimdir. Erkin va mustaqil media fuqarolik jamiyatining asosiy institutlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli demokratik davlatlarda so‘z erkinligi qonun bilan himoya qilinadi. Biroq media erkinligi bilan birga axborot xavfsizligi masalasi ham dolzarbdir. Ekstremizm, kiberjinoyatchilik va yolg‘on axborotlarga qarshi kurashishda davlatning huquqiy mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni fuqarolarning axborot olish huquqini ta’minlash bilan birga, axborot xavfsizligini ham himoya qiladi [9, b. 5].

Ijtimoiy ongni o‘zgartirish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi muhimdir. Global media makonida turli madaniyatlar o‘zaro ta’sirlashmoqda. Bu jarayon bir tomondan ochiqlik va innovatsiyalarni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan milliy identitetga xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli ma’rifat va media siyosatida milliy qadriyatlarni asrash masalasi dolzarb hisoblanadi. O‘zbekiston tajribasida milliy madaniyat, tarix va ma’naviy merosni targ‘ib qiluvchi media loyihalarning ko‘payishi aynan shu ehtiyoj bilan bog‘liqdir.

Ta’lim tizimi ham ijtimoiy ongni shakllantirishning asosiy instituti hisoblanadi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida huquqiy tarbiya, media madaniyat va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy davr talabi bo‘lib qolmoqda. Jon Dyui ta’limni demokratik jamiyatning asosiy tayanchi sifatida baholagan [10, b. 44]. Uning fikricha, ta’lim insonni faqat bilimli emas, balki faol fuqaroga aylantirishi kerak. Shu ma’noda ta’lim tizimida ma’rifiy va media kompetensiyalarni rivojlantirish ijtimoiy ong transformatsiyasining muhim omilidir.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ham ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatmoqda. AI asosidagi media algoritmlari foydalanuvchilarning qiziqishlarini tahlil qilib, ularga mos axborotni taqdim etadi. Bu esa insonlarning dunyoqarashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli raqamli etikani rivojlantirish, sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy asoslarini yaratish va media mas’uliyatini kuchaytirish zarur. Aks holda texnologiyalar inson ongini manipulyatsiya qilish vositasiga aylanishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ma’rifat, qonunchilik va media ijtimoiy ongni shakllantirish hamda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning o‘zaro uyg‘unligi jamiyatda huquqiy madaniyat, tanqidiy fikrlash va fuqarolik faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Zamonaviy axborot makonida mediasavodxonlikni oshirish va ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2004. – 160 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi [Matn]. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [Matn]. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. – 80 b.
4. “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida O‘zbekiston Respublikasi qonuni" №O‘RQ-78, 15.01.2007
5. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. – Cambridge: MIT Press, 1989. – 301 p.
6. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – New York: McGraw-Hill, 1964. – 359 p.
7. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – 597 p.
8. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: UNESCO Publishing, 2011. – 192 p.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2002. – № 12.
10. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
11. N. M. Xudoyorov и S. S. o’g’li Ro’ziboyev, «TARIXIY BILIMDA HAQQONIYLIK VA OB’EKTIVLIK MUAMMOSI», *Конф НУУз*, т. 1, вып. 1, дек. 2025.